

DRUMUL SPRE SINGURĂTATE: PANAIT ISTRATI ȘI URSS

Andrei CRĂCIUN

Universitatea din București, Facultatea de Științe Politice
University of Bucharest, Faculty of Political Sciences
Personal e-mail: craciun.iulian-andrei@fspub.unibuc.ro

THE ROAD TO SOLITUDE: PANAIT ISTRATI AND THE SOVIET UNION

By tracing the evolution of the articles in the Soviet press between 1927 and 1929, as well of those published in France in the same period, of his correspondence, and of the volumes published by Panait Istrati after his visit to the USSR, this study shows the writer's view on the unfolding of the Russian Revolution. Through his book *Confession for the Defeated Ones*, the writer born in Brăila becomes one of the pioneers of challenging communism. Istrati has the merit of being the first great European writer, invited to the USSR as a friend of the Soviets, who had the courage, upon his return to Paris, to write what he really saw, thus losing his friends, literary glory and becoming the target of devastating attacks in international Communist propaganda. This study shows how Istrati, after visting the Soviet Union, lost everything but his passion for the truth.

Keywords: Panait Istrati, Communism, Soviet Union, Rusakov Business, Pravda, Izvestia, Maxim Gorki, Romain Rolland.

Panait Istrati a plecat în 1927 în Uniunea Sovietică bolșevic entuziast, chiar dacă fără să fie membru al unui partid comunist. Doi ani mai târziu avea să publice *Spre o altă flacără* (trei cărți aveau să apară sub acest titlu-umbrelă, dintre care Istrati a scris una singură, *Spovedanie pentru învinși. După șaisprezece luni în URSS*, celelalte – *Sovietele 29* și *Rusia nudă* – au fost scrise de Victore Serge și Boris Souvarine, dar au fost publicate tot sub numele lui Panait Istrati). *Spovedanie pentru învinși* e volumul care l-a despărțit pe Panait Istrati de iluzia unei revoluții proletare, i-a ruinat gloria, l-a lăsat fără prieteni, singur și expus unor campanii de denigrare de o teribilă magnitudine. Studiul nostru își propune să

recupereze deopotrivă cele șaisprezece luni petrecute de Istrati în URSS, din ecourile pe care vizita sa le producea în timp real în presă, precum și ce s-a întâmplat cu scriitorul după ce a demascât marea farsă istorică aflată în desfășurare în lumea sovietelor.

O biografie politică ignorată

Biografia politică a lui Panait Istrati este spectaculoasă și prea puțin studiată și înțeleasă: născut la Brăila în 1884, ca fiu al unei spălătorese și al unui contrabandist grec, Istrati se va apropia de mișcarea socialistă încă de

la începutul secolului XX. Fără baze teoretice, bazat pe un unanimism radical și anarhic, Istrati face figură aparte în rândul socialiștilor. Participă la greve, revendicări, protestează, militează, este arestat, este eliberat, scrie în *România Muncitoare*, cel mai bun prieten al său este socialistul Ștefan Gheorghiu, strălucit orator și propagandist, iar Cristian Racovski, liderul incontestabil al mișcării socialiste din România, încearcă, fără succes, să dea rigoare partinică pornirilor lui Istrati.

Cronologic, traseul său este acesta: pe Panait Istrati îl găsim în ianuarie 1905 ca participant la o mișcare de solidaritate cu ceea ce se numea atunci *revoluția rusă* (mișcarea de solidaritate se desfășura în sala *Eforie* din București), protestând împotriva masacrului de la Sankt Petersburg și a arestării lui Maxim Gorki. În 1909, Panait Istrati se număra printre socialiștii care protestează împotriva interdicției date lui Cristian Rakovski (născut în Bulgaria) de a mai veni în România. Alături de alți socialiști (I.C. Frimu, de pildă), Istrati este arestat și închis la Văcărești. La proces, în apărarea socialiștilor pledează N. Fleva, Radu D. Rosetti, N. D. Cocea și Constantin Mille – socialiștii (cu Istrati în frunte) sunt achitați. Cu această ocazie îl cunoaște îndeaproape pe Constantin Mille, publicist de orientare de stânga care conduce ziarele *Adevărul* și *Dimineța*. De altfel, în primăvara lui 1910, Mille îi deschide și mai larg porțile meseriei de gazetar, ziarele sale având tiraje incomparabile cu *România muncitoare*, o publicație de nișă. Mai târziu, revoltat că Mille închide ochii într-un caz de corupție care implica o față bisericească, Panait Istrati, corespondentul de la Brăila, nu se sfiește să-i arunce în față binefăcătorului său de până atunci tot ce crede despre „fățărnicia” sa – pentru Istrati, un comportament moral nu putea fi decât unul *integral moral*. În decembrie 1909 îl regăsim în fruntea unei *grandioase întâlniri* a muncitorilor din portul Brăilei, la care vorbește, alături de prietenul său socialist Ștefan Gheorghiu, împotriva *Legii Orleanu* – care limita libertatea de asociere a funcționarilor statului și a stabilimentelor politice. Înfiează guvernul liberal, legea este votată, la sfârșitul lunii Istrati apare din nou în fruntea unei mari întruniri sindicale, în care înfierează iar făuritorii de legi burgheze, în general. De altfel, trebuie subliniat că Panait Istrati se află acolo, în mijlocul evenimentelor, în toate momentele-cheie în care se întâmplă mișcări sociale ample în România, ba chiar în toată Europa, vreme de mai multe decenii.

Un soldat credincios cauzei socialiste, nu și partidului

În februarie 1910 se desfășoară Congresul de reconstituire a Partidului Social-Democrat din România și a Comisiei generale a Sindicatelor, Istrati este ales în funcția de secretar (alături de alți trei tovarăși). În calitate de secretar al Sindicatului muncitorilor din portul Brăila răspunde în august-septembrie 1910 la

o anchetă a publicației *Viața socială* cu privire la votul universal (se pronunță, firește, în favoarea acestuia). Anul 1911 îl găsește bolnav de tuberculoză, internat la Spitalul Filaret, iar în 1912 pleacă alături de socialistul Ștefan Gheorghiu la Cairo, în Egipt, pentru a-și îngriji sănătatea, dar sfârșește, din nou, ca la precedentele sale călătorii, într-o stare mizerabilă. În iunie-iulie 1912 participă la Congresul al II-lea al Partidului Social-Democrat din România și al IV-lea al Uniunii Sindicatelor, fiind ales secretar al Cercului de Editură Socialistă. Nu rămâne în funcție decât câteva luni, fiindcă pleacă din nou în Egipt. În 1913 ajunge pentru prima dată la Paris, fiind găzduit de cizmarul Gheorghe Ionescu, care îi împrumută și bani, iar în 1914, cu bani împrumutați de la Constantin Dobrogeanu-Gherea, creditor constant al socialiștilor români, înființează o crescătorie de porci la Brăila. În 1916, la intrarea României în Primul Război Mondial, se refugiază în Elveția, unde, într-un sanatoriu unde își trata tuberculoza, face cunoștință cu opera lui Romain Rolland și învață singur limba franceză. E de notat că debutul lui Panait Istrati ca publicist de limbă franceză se face în anul 1919 în Elveția cu un articol care e *de facto* un strigăt de aderare la bolșevism („Tolstoisme ou bolchevisme”, în publicația *La Feuille* din Geneva). Din nou, această adeziune se face pe baze sentimentale, după ce află că prietenul său Rakovski este în fruntea mișcării bolșevice din Uniunea Sovietică. Articolul este în fond o replică la opiniile lui Paul Birukof, exprimate într-o conferință despre ce este Rusia nouă. Birukof vedea în bolșevism o doctrină amorală, care nu oferă nimic sufletului. Istrati îl contrazice brutal: „Domnul Birukof ne spune că marxismul este o doctrină *amorală*, că ea nu oferă nimic sufletului. Dar tocmai în aceasta constă forța ei. Doctrina marxistă este pur materialistă, se bazează pe adevăruri istorice și pe legi economice. Marxismul nu este o dorință izvorâtă dintr-un suflet mare; el nu propovăduiește nimic, nu îndeamnă la nimic. El este expresia rece a unui calcul matematic și o profetie științifică, în care proletariatul intră pentru prima oară în istoria lumii ca factor economic, însă ca factor economic conștient de destinul său și nu ca o masă înlăcrimată, cu ochii la cer.... El știe că, dacă un adept bogat al lui Tolstoi își aruncă pe fereastră acțiunile unei întreprinderi de exploatare, oferă pământurile țăranilor și se închide într-o mănăstire, aceasta nu va schimba cu nimic fața lumii. Cu o floare nu se face primăvară și nu toți bogații lumii sunt nebuni”.¹ Istrati – cum avea să demonstreze tot secolul XX – se înșela cu privire la capacitatea lui Marx (pe care nu îl citise) de a prezice mersul istoriei, dar din acest articol este de reținut capacitatea scriitorului de a *crede* în cauza celor de la marginea societății. La această credință Istrati nu a renunțat niciodată. Căci după ce a renunțat la comunism, a devenit omul care nu mai aderă la nimic în afara suferințelor semenilor săi (formula este dintr-un articol pe care scriitorul l-a publicat în 1933, cu doi ani înainte de moarte.

Devenirea politică a lui Istrati după 1919 e o consecință a tinereții sale socialiste: mai vagabondează o vreme, supraviețuiește unei tentative de sinucid în ianuarie 1921, una dintre scrisorile sale de adio ajunge la Romain Rolland, a cărui prietenie îl salvează. Rolland îi impune să scrie, iar Istrati îl ascultă. În 1924 zguduie lumea europeană a literelor cu *Chira Chiralina*, iar Rolland (care luase Premiul Nobel pentru Literatură în 1915) își asumă paternitatea literară a lui Istrati, pe care îl botează un *Gorki din Balcani*. Girat de Rolland, lui Istrati i se deschid toate porțile și în doar câțiva ani ajunge dintr-un vagabond aflat la marginea societății (a făcut zeci de meserii, a fost zugrav și fotograf ambulant pe Coasta de Azur etc.) un star al literaturii epocii sale. Acestea sunt datele de la care Istrati va pleca în toamna lui 1927 în Uniunea Sovietică, la aniversarea a zece ani de la Revoluția din Octombrie. Ambasador al URSS la Paris era nimeni altul decât Cristian Rakovski, prietenul său din tinerețea socialistă, marginalizat de fapt de Stalin în Franța, pentru că era un apropiat al lui Troțki și unul dintre bolșevicii cu vechime și greutate. De altfel, Rakovski va sfârși asasinat în timpul mării terori staliniste, în 1941.

Înainte și după Uniunea Sovietică

Panastru Istrati pleacă înspre URSS orbit de marea speranță că revoluția comunistă îi va elibera din lanțuri pe proletari, pe cei oropsiți și obidiți, clasa socială cu care în mod natural se identifica, după decenii de vagabondaj, viață la limita supraviețuirii, sărăcie și boală (Istrati s-a luptat zeci de ani cu tuberculoza) și muncă fizică aspră. Cristian Rakovski, soldat credincios al Partidului, chiar și când acesta căuta să-l distrugă, nu îi deschide ochii în toamna lui 1927, deși călătoresc împreună la Moscova. E edificator în acest sens un dialog relatat chiar de Istrati într-un articol („O plecare improvizată”, publicat în seria „Însemnări și reportaje ale unui vagabond al lumii” din *Le Monde*, serie publicată între 9 iunie și 21 iulie 1928): „- Cristian! / - Ce-i? / Oare voi fi dezamăgit în Rusia? / - Depinde. Dacă vei privi lucrurile la suprafață, vei fi dezamăgit. Dacă vei ști să vezi, vei înțelege. / - Și-n cazul acesta? / - Vei fi încântat de ce am realizat. / - Crezi că voi ști să văd? / - Da, cred”.² Istrati știe să vadă și înțelege, însă în primele luni contururile revoluției i se arată printr-o perdea de fum; primul său semn de întrebare e legat de cum e tratată la Moscova opoziția troțkistă. La sfârșitul anului 1927, Istrati, care se împrietenește cu scriitorul grec Nikos Kazantzakis, pleacă în Grecia pentru a vesti triumful comunismului. Înainte să plece, cei doi semnează o scrisoare către Stalin însuși: „Acum ne îndreptăm spre Grecia ca să facem să răsunе entuziasmul nostru legat de cele văzute în URSS”.³

Înainte de a vedea ce a scris (sau măcar semnat) Istrati cât a fost în URSS, avem nevoie de câteva grile de lectură

a personalității acestui scriitor exploziv. Prima tușă: Istrati a fost de la început până la sfârșit coerent (în ciuda tuturor aparentelor contradicții) cu un anumit fel de a se revolta în contra nedreptăților. O foarte bună observație face în acest sens Mircea Iorgulescu în *Celălalt Istrati*: „Scrisul e (...) un act de revoltă: o insurgență, contra acestei lumi putrede și înăbușitoare, unde nu poți supraviețui decât prin adaptare și complicitate.”⁴ În ceea ce privește clasele sociale, Istrati nici nu crede că o clasă socială (proletariatul) ar putea să salveze omenirea. Se entuziasmează de o asemenea idee și semnează încântat în numele ei, dar Istrati crede de fapt altceva. Acesta altceva e de găsit într-o scrisoare către Georg Brandes, semnată 12 august 1925: „Îmi spuneți că nu iubiți omenirea. (...) Să nu credeți că Romain Rolland o iubește mai mult, iar eu nici atât. Dar trebuie să trecem peste aversiunea pe care ne-o inspiră, căci niciodată, absolut niciodată, o societate n-a știut să se ocupe de ea cu dragoste și interes. Iată de ce eu nu cred în clase, nici în salvarea omenirii prin efortul unei clase, ci în generozitatea omului-prieten conștient de soarta lui”.⁵ Cu toate că nu credea într-o clasă care va salva omenirea, Istrati identifica un dușman al oricărei eventuale salvări a omenirii în secolul XX: burghezia. Pe acest *negativ* se va developa prima parte a vizitei lui Istrati în Uniunea Sovietică – în calitate de scriitor invitat oficial la sărbătorirea „Marii Revoluții Socialiste din Octombrie”, de prieten al sovietelor, este peste tot bine primit, iar gazetele din fiecare oraș pe unde ajunge se întrec în a-i face *laudatio*. Ziarul *Pravda* din 21 octombrie 1927 nota această declarație a lui Istrati (se cuvine să luăm și cu anumite rezerve citările lui Istrati în presa sovietică, mai ales că scriitorul nu știa limba rusă): „Mă gândesc cu bucurie că, în sfârșit, mi-am îndeplinit vechiul vis de a veni aici. Am hotărât să mă stabilesc definitiv în Uniunea Sovietică. Cu toate că am multiple legături cu Occidentul, l-am părăsit pentru totdeauna”.⁶

Istrati însuși scrie, totuși, entuziasmat în *Izvestia* un articol publicat chiar pe 8 noiembrie 1927, la o zi de la manifestările din Piața Roșie. După ce se declară sedus de Uniunea Sovietică iubitoare de pace, muncitoare și plină de omenie, după ce face un elogiu deșănțat adus Armatei Roșii, compusă din muncitori și țărani, clamează că poporul nu poate fi „nici inuman, nici agresiv, nici egoist atunci când se aruncă cu trup și suflet într-o luptă în care el nu poate decât să moară, în caz că lupta se termină printr-o înfrângere”. Finalul articolului e apoteotic: „Până astăzi am ținut în mână doar unealta cu care lucrez. De acum înainte sunt gata să pun mâna pe armă și săucid pentru a apăra existența unei patrii universale a omului generos de mâine”.⁷ În *Spovedanie pentru învinși*, deși denunță abuzurile comise de bolșevici în numele proletarilor și se desparte de flacăra acestui fel de a face „revoluție”, Istrati se arată în continuare sedus de „Octombrie Roșu”: „L-am văzut serbându-și a X-a aniversare și-am plâns de bucurie. Am plâns de-a

binelea. Amestecat în gloată, fără invitație specială și fără loc rezervat, m-am zbatut ca oricare să pun stăpânire pe-o treaptă care permitea să prinzi ansamblul Pieței Roșii, unde erau de toate și pentru toate gusturile, fără excepția celui al eternei prostii (...). Din fericire, erau prezente ideea, sentimentul, elanul viitorului. Era icoana a ceea ce lumea va fi în ziua eliberării sale totale, căci un milion și jumătate de făpturi omenești defilază în Piața Roșie, arătând tot atâtea chipuri pe care focul generozității le transfigura, așa cum nicio exaltare religioasă n-ar fi fost în stare”.⁸

În toamna lui 1927, Istrati călătorește împreună cu alți delegați din afara Uniunii Sovietice prin Ucraina, Georgia, până la Marea Neagră și înapoi la Moscova, în toată această perioadă fiind publicate salutarile sale călduroase către lumea sovietelor în ziarul *Molot* din Rostov sau în *Proletarii* din Kiev. Redacția ziarului *Vecernii Kiev* îi închină un articol elogios cu ocazia vizitei în Ucraina.⁹ Punctul culminant al acestei sarabande de declarații de dragoste este atins la începutul anului 1928, când *Nă Literaturnom Postu* publică o scrisoare deschisă din partea prietenilor străini al sovietelor, care poartă titlul „În apărarea URSS”. Printre semnatori îi regăsim și pe Nikos Kazantzakis (pe care îl cunoaște la Moscova și cu care leagă imediat o strânsă prietenie) și Panait Istrati însuși¹⁰. La sfârșitul anului 1927, la bordul vasului Cicerin, Istrati și Kazantzakis pleacă din Odessa spre Grecia, pentru a „risipi minciuna” despre Uniunea Sovietică – acest angajament este de asemenea consemnat în presa ucraineană. În Grecia Istrati tulbură din nou apele, vizitând spitalul de tuberculoși Sotiria, dar și închisoarea Singros, unde le ține o cuvântare înflăcărată comuniștilor încarcerati acolo. Ține o conferință la un teatru din centrul Atenei (Alhambra), au loc manifestații în Piața Omonia, lui Kazantzakis și Istrati li se întentează proces pentru că au semănat discordie socială și au făcut propagandă comunistă. În cele din urmă, la sfârșitul lui februarie 1928 sunt expulzați din Grecia și se întorc (împreună cu partenerile lor de viață) în Uniunea Sovietică.

Vindecarea de orbirea voluntară

Ce sentimente îl animau pe Panait Istrati după expulzarea din Grecia putem afla dintr-o scrisoare trimisă către prietenul său olandez A.M. De Jong¹¹, căruia îi cere să apere Sovietele împotriva „atacurilor mârșave”. Iar în *Spovedanie pentru învinși*, Istrati își explică orbirea voluntară din prima parte a aventurii sale în URSS: „Spectacolul Greciei teroriste mă face să cufund în mine cele câteva rele sovietice pe care le cunoșteam la începutul lui 1928. Mai mult decât oricând mă atașez operei bolșevice. Numai de la ea aștept mântuirea lumii necăjite. De aceea mă înapoiez pe pământul acesta mântuitor cu hotărârea fermă de

a rămâne aici”.¹¹ Urmărind seria de „Note și reportaje ale unui vagabond al lumii” din *Le Monde*, putem să recompunem itinerariul spațiilor geografice străbătute de Panait Istrati, dar, mai subtil, chiar procesul prin care se vindecă de convingerile comuniste: a fost la Odessa și a fost în Crimeea (de unde a trimis o mie de franci pentru Partidul Comunist Francez pentru fondul campaniei electorale, alături de o scrisoare publicată în *L'Humanité* pe 22 aprilie 1928¹²); Istrati și Kazantzakis ajung apoi la Kiev și Moscova (la Bekovo, o mică localitate limitrofă capitalei, Istrati îl cunoaște pe adevăratul Gorki). În acest timp, Rakovski era exilat la Astrahan, Troțki era exilat la Alma Ata, Victor Serge, prietenul său, fusese arestat la Leningrad. Pentru Istrati e deja clar că revoluția nu permite opoziție. Cu toate acestea, nu scrie împotriva revoluției și continuă să călătorească prin URSS: vizitează regiunea Murmansk și apoi Republica Moldova, unde faptul că vorbea românește îl ajută să înțeleagă mai bine și viața de dincolo de propagandă.

Panait Istrati nu era complet străin de politică atunci când a ajuns în URSS. Dimpotrivă, avea o activitate politică întinsă pe decenii, îl cunoșcuse pe Troțki încă din 1911-1912, pe când acesta din urmă se afla în București ca ziarist. Istrati călătorește cu sprijinul autorităților, care îi înlesnesc voiajul, dar iese din cadrul oficial, are bani (cărțile sale se tipăresc în tiraje fabuloase în URSS) și își îngăduie libertăți pe care alți scriitori nu și le-au permis. Mai mult, ține permanent ușa deschisă către oricine ar fi vrut să îi arate și o altă față a tuturor lucrurilor, e înclinat natural să îi caute pe cei de la periferie și, ascultându-i, constată că abuzurile nu doar că nu s-au risipit după Revoluție, ci dimpotrivă. În inima sa, sămânța îndoielii lucrează. În salutarile sale din presa sovietică nu lasă să se vadă nimic din toate acestea. De la Balta semnează pe 8 august 1928 un text care va fi publicat în *Plugarul Roșu* pe 14 august: „Despărțindu-mă de voi, vă făgăduiesc să rămân un ostaș al clasei muncitoare. Am să fac cunoștință peste hotare de luptele voastre aprige, am să povestesc cât de obositoare vă este truda de toate zilele și ce exemplu de credință pe viitor dați voi astăzi ținând piept unei lumi întregi de dușmani. Mai îngăduiți-mi să vă mulțumesc pentru cinstea pe care ne-ați făcut-o peste tot unde am călcat. Vă strâng la toți mâinile cu căldură de frate. Trăiască Moldova Sovietică! Trăiască revoluția din toată lumea! Trăiască URSS!”¹³ Bornele călătoriei lui Istrati alături de prietena sa, Bilili, și de Kazantzakis alături de soția sa, Eleni, sunt în continuare: Moscova, Nijni Novgorod (unde nu sunt însoțiți de nicio autoritate a statului sovietic), Kazan, Samara, Saratov, Stalingrad, Astrahan (unde îl revede pe Rakovski, ajuns într-o stare de degradare extremă), Tblisi, Erevan, Baku, Batumi, Suhum, Novi Afon, Soci și din nou Moscova. La plecarea definitivă din URSS, Istrati trimite încă un salut călduros celor care luptă pentru cauza proletarilor. Întors la Paris, după șaisprezece luni, în februarie 1929 începe să dea interviuri (în *Les Nouvelles Littéraires*, *Contre le Courant*

și *Le Monde*). Tonul său este de această dată critic, Francezii ridică sprâncenele, iar în URSS se declanșează instantaneu atacuri împotriva sa.⁴ Credea Istrati încă la acea dată că interviurile sale în presa pariziană vor avea efecte benefice în URSS? Cel mai probabil da, credea că revoluția comunistă poate fi corijată. În interviul cu Frédéric Lefèvre din 23 februarie 1929, din *Les Nouvelles Littéraires*, Istrati afirmă: „Răspund imediat că locul meu este lângă muncitorul conștient, care a făcut Revoluția și îndură azi în uzină povara clicii de partid și a celei sindicale, al căror unic țel este acela de a parveni și a stăpâni. În concluzie, nu-i cunosc nici pe Troțki, nici pe Stalin, nici pe Buharin, adică stânga, centrul și dreapta, ci numai pe revoluționarii capabili să redea mâine Sovietelor puterea care demult nu mai este o putere proletară. Dacă nu, va veni o zi în care cuvintele *comunist* sau *bolșevic* vor deveni în ochii proletarului mai odioase decât acela de *social-democrat*”.⁵ Istrati plătește aici prețul unei idei curajoase, dar false: anume aceea că masele, nu elitele, fac istoria. Se înșela și cu privire la puterea sovietelor de a îndura critica și de a suferi reforma – în toamna lui 1929 avea să publice, după un lung și chinuitor proces moral și în ciuda opoziției lui Rolland, cartea *Spovedanie pentru învinși* și să își pecetluiască destinul. Gloria sa în Franța se risipește la fel de iute cum a apărut, un lung șir de atacuri e dezlănțuit (Barbusse în *Monde* duce o campanie de calomnii care a durat până la moartea lui Istrati, în 1935 acuzația cea mai gravă – care se poate proba nefondată – este aceea că scriitorul brăilean era un agent al Siguranței⁶).

Elementul decisiv în această prăbușire a credinței a fost *Afacerea Rusakov*. Acest Rusakov era socrul lui Victor Serge și o tovarășă uneltise să-i ia spațiul locativ. Afacerea poate fi privită ca un exemplu al tuturor abuzurilor pe care noua putere comunistă le făcea în contra oamenilor simpli. Istrati înțelege că revoluția n-a

vindecat nedreptatea, se întoarce în România, o țară în care nu își lăsase prea mulți prieteni. Mai trăiește câțiva ani, ajunge să scrie într-o gazetă legionară, *Cruciada Românismului*, dar fără să adere în vreun fel la tezele extremei drepte. E pur și simplu în căutarea unei tribune după ce, pe rând, celelalte i se refuzaseră și moare de tuberculoză în aprilie 1935.

Marginalizarea lui Panait Istrati după *Spovedanie pentru învinși*, mărturia sa despre defectele lumii sovietice, a continuat, în mod paradoxal, și postum. Istrati a murit într-o perioadă de mari convulsii pentru continentul european: în 1936 a izbucnit Războiul Civil Spaniol, trei ani mai târziu un nou Război Mondial. „Cazul Istrati” n-a mai fost o prioritate nici la Paris, nici la București, cu atât mai puțin la Moscova. După instalarea comunismului în Europa de Est, Istrati a fost recuperat în România, dar doar parțial – acel Istrati dinaintea de momentul 1929. Teza oficială a fost aceea a unui om instabil psihic, bolnav în ultimii ani ai vieții – doar un om nebun putea denunța raiul comunist. Editorul lui Istrati din Franța a dat faliment, iar scriitorul a fost recuperat la sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70 de editura Gallimard. Între timp, comunismul sovietic își arătase adevărata față: Marea Teroare stalinistă, lagărele, Revoluția din 1956, Raportul Hrușciiov, Primăvara de la Praga – lucrurile importante despre natura răului din URSS erau de acum cunoscute. Istrati profetise prăbușirea visului comunist în coșmar istoric încă din 1929: înaintea tuturor marilor spirite ale epocii sale, vagabondul născut la Brăila înțelesese și nu tăcuse. Critica sa la adresa regimului sovietic are limite însemnate, însă a fost onestă și, cel mai important, un act de pionierat și, în epocă, de curaj scump plătit. În lumina dureroasei sale vindecări de utopie, Istrati (de la a cărui moarte se împlinesc în aprilie 2020 85 de ani) trebuie reconsiderat și numit drept ce a fost: unul dintre adevărații oameni revoltați ai secolului său.

Note:

1. Panait Istrati, „Tolstoisme ou Bolchevisme”, *Cahiers Panait Istrati*, nr. 10 (1993): 47.
2. Panait Istrati, „O plecare improvizată”, *Le Monde* (10 iunie 1928).
3. Vezi Boris Suvarin, „Panait Istrati și comunismul”, *Kontinent*, nr. 29 (1981): 209-222; nr. 28 (1981): 221-245, trad. Livia Cotorcea. Vezi Zamfir Bălan, *Panait Istrati – omul care nu aderă la nimic. Documente din Rusia Sovietică* (Brăila: Editura Istros - Muzeul Brăilei, Casa Memorială „Panait Istrati”, 1996), 34.
4. Mircea Iorgulescu, *Celălalt Istrati* (Iași: Polirom, 2004), 193.
5. Vezi „Scrisoare către Georg Brandes” în Alexandru Talex, *Panait Istrati în corespondență cu scriitori străini* (București: Minerva, 1988), 250.
6. Acest articol din *Pravda* din 21 octombrie 1927 a fost selectat de Serghei Feodosiev și tradus din limba rusă de Livia Cotorcea. Vezi Zamfir Bălan, *Panait Istrati*.
7. Panait Istrati, „Ziua lui Octombrie la Moscova”, în Zamfir Bălan, *Panait Istrati*, 137.

8. Panait Istrati, „Spre altă flacără. Spovedanie pentru învinși”, în Panait Istrati, *Opere*, volumul II, ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii de Teodor Vârgolici, trad. de Alexandru Talex, introducere de Eugen Simon (București: Editura Academiei Române, 2003), 792.
9. Vezi Zamfir, Bălan, *Panait Istrati*, 149-157.
10. Ibid., 152.
11. Vezi Alexandru Talex, *Panait Istrati în corespondență cu scriitori străini* (București: Minerva, 1988), 31.
12. Vezi Panait Istrati, *Spre altă flacără. Spovedanie pentru învinși*, în Panait Istrati, *Opere*, 805.
13. Vezi Zamfir, Bălan, *Panait Istrati*, 192.
14. Ibid., 215.
15. Ibid., 271-295.
16. Mai multe despre dosarul de Siguranță al lui Panait Istrati în Stelian Tănase, *Clienții lui Tanti Varvara*. București: Humanitas, 2008.
17. Frédéric Lefèvre, „O oră cu Panait Istrati”, *Les Nouvelles Littéraires* (23 februarie 1929).

Bibliography:

- Adam, Antoine and Lerminier, Georges and Morot-Sir, Edouard. *Littérature française* [French Literature]. Paris: Larousse, 1968.
- Atanasiu, I.C.. *Mișcarea socialistă, 1881-1890* [Socialist Movement 1881-1890]. Bucharest: Editura Adevărul, 1932.
- Avramescu, Tiberiu. *Amintiri literare despre vechea mișcare socialistă (1870-1900), antologie* [Literary memories about the old Socialist Movement, an anthology]. Bucharest: Minerva, 1975.
- Bălan, Zamfir. *Panait Istrati – omul care nu aderă la nimic. Documente din Rusia Sovietică, volumul I*. [Panait Istrati - the man who does not adhere to anything. Documents from Soviet Russia, Volume I]. Brăila: Editura Istros – Muzeul Brăilei, Casa Memorială “Panait Istrati”, 1996.
- Baujard, Jacques. *Panait Istrati. L'amitié vagabonde* [Panait Istrati. Vagabond Friendship]. Paris: Éditions Transboréal, 2015.
- Broue, Pierre. *Rakovsky ou la Révolution dans tous les pays* [Rakovsky or the Revolution in all countries]. Paris : Fayard, 1996.
- Cepoiu, Nicolae, Augustin Deac. *Mișcarea muncitorească din România, 1893-1900* [The Labor Movement in Romania, 1893-1900]. Bucharest: Editura Politică, 1965.
- Cogălniceanu, Maria. *Istrati după Istrati – documente recente inedite. Istrati après Istrati – documents récents inédits* [Istrati after Istrati – Recent Unpublished Documents]. Cluj-Napoca: Limes, 2006.
- Cogălniceanu, Maria. *Panait Istrati. Tentația și ghimpii libertății* [The Temptation and The Barrenness of Freedom]. Brăila: Ex Libris, 2009.
- Duchatelet, Bernard. *Romain Rolland tel qu'en lui-même* [Romain Rolland as in Himself]. Paris: Albin Michel, 2002.
- Furet, François. *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX* [The past of an illusion. Essay on the communist idea in the 20th century]. Bucharest: Humanitas, 1996.
- Gheorghiu-Bujor, Mihail. *Scrieri social-politice (1905-1961), studiu introductiv, antologie și note de Nicolae Copoiu* [Social and Political Writings (1905-1961), Introductory Study, Anthology and Notes by Nicolae Copoiu]. Bucharest: Editura Politică, 1979.
- Iorgulescu, Mircea. *Celălalt Istrati* [The Other Istrati]. Iași: Polirom, 2004.
- Iorgulescu, Mircea. *Panait Istrati – nomadul statornic* [Panait Istrati – The Steady Nomad]. Bucharest: Karta-Graphic, 2011.
- Istrati, Panait. *Cum am devenit scriitor* [How I became a writer], reconstituire pe bază de texte autobiografice, alese, traduse și adnotate de Alexandru Talex. Craiova: Scrisul Românesc, 1981.
- Istrati, Panait. *Opere* [Works], Volumul I. *Povestiri. Romane*, ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii de Teodor Vârgolici, introducere de Eugen Simon. Bucharest: Editura Academiei Române, 2003.
- Istrati, Panait. *Opere* [Works], Volumul II, *Povestiri. Romane*, ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii de Teodor Vârgolici, traduceri de Alexandru Talex, introducere de Eugen Simon. Bucharest: Editura Academiei Române, 2003.
- Jutrin, Monique. *Panait Istrati. Un chardon déraciné (deuxième édition)* [Panait Istrati. An Uprooted Thistle]. Montreuil-Paris: Éditions L'échappé, 2014.
- Oprea, Alexandru. *Panait Istrati: dosar al vieții și al operei* [Panait Istrati: file of life and opera]. Bucharest: Minerva, 1976.
- Pintea, Gabriela-Maria. *Panait Istrati* [Panait Istrati]. Bucharest: Cartea Românească, 1975.
- Racovski, Cristian. *Scrieri social-politice, studiu introductiv, antologie, bibliografie și note de Ion Iacoș* [Social-political Writings, Introductory Study, Anthology, Bibliography and Notes by Ion Iacoș]. Bucharest: Editura Politică, 1977.
- Raydon, Edouard. *Panait Istrati, vagabond de génie* [Panait Istrati, a Wanderer of Genius]. Paris: Éditions Municipales, 1968.
- Samios-Kazantzakis, Eleni. *La véritable tragédie de Panait Istrati* [The Real Tragedy of Panait Istrati]. Paris: Éditions Lignes, 2013.
- Semilian, S. *Istoricul presei brăilene de la 1839 până la 1926* [The history of the written press in Brăila, from 1839 to 1926]. Brăila: Minerva, 1927.
- Serge, Victor. *Mémoires d'un révolutionnaire et autres écrits politiques 1908-1947* [The Memories of a Revolutionary and Other

- Political Writings 1908-1947]. Paris: Robert Laffont, 2001.
- Seidmann, David. *L'Existence juive dans l'oeuvre de Panait Istrati* [The Jewish Existence in the Works of Panait Istrati]. Paris: Libr. A.G. Nizet, 1984.
- Talex, Alexandru. *Panait Istrati Amintiri, evocări, confesiuni, ediție, prefață, traduceri și note de Alexandru Talex* [Panait Istrati Memories, Evocations, Confessions, Preface, Translations and Notes by Alexandru Talex]. Bucharest: Minerva, 1985.
- Talex, Alexandru. *Panait Istrati: corespondență cu scriitorii străini* [Panait Istrati: Correspondence with Foreign Writers]. Bucharest: Minerva, 1988.
- Tănase, Stelian. *Racovski. Dosar secret*. [Racovski. Secret File]. Iași: Polirom, 2008.
- Titel-Petrescu, Constantin. *Socialismul în România. 1835 – 6 septembrie 1940* [Socialism in Romania. 1835- 6th of September 1940]. Bucharest: Societatea Națională de Editură și Arte Grafice „Dacia Traiana”, 1940.
- Vasilescu, Florin. *Scriitori printre sirene. Panait Istrati și Nikos Kazantzakis*. [Writers Among Ruins. Panait Istrati and Nikos Kazantzakis]. Bucharest: Academia Română, 2006.